

TEVÂRİH-İ CEDİD-İ MİR'ÂT-I CİHAN ADLI ESERİN
MÜELLİFİNE DÂİR

Ismet Miroğlu

Merhum Nihal Atsız tarafından 1936 senesinde bir kitapçıda görüldüğü incelenmiş, notlar alınmış ve sâdece Türklere âit bölümü kopya edilerek 1961 yılında neşredilmiş bulunan bu eserden ilk defa Bursalı Mehmed Tahir «*Mir'ât-ı Cihan*» adı ile bahsetmiş, eserin müellifi olan Osman'ı da kesin bir ifade ile Bayburtlu olarak göstermiştir¹. Yine onun kanaatine göre Osman, «1020 tarihi ricâlin-den» olup eseri 8 unvan (bölüm) dan ibarettir² :

«Unvan-ı evvel : Hak-ta'âlânın birliğini ve ululuğunu ve azametini ve ulûhiyyetin ve arş-ı a'zamın icâdın ve seb'-i semâvâtın ve seb'-i zemînin bünyâdın ve melikelerin ve ay ve günün, yıldızların vücûda gelmesini beyan eder.

İkinci unvan : Âdem-i safî ve Havva vücûda gelüp ahvâllerin ve zürriyâtından gelen enbiyâ ve evliyâ, ülemâ ve meşâyîhi ve sâir ibâd ve zâhid mü'minâtı beyân eder.

Üçüncü unvan : Ecdâd-ı pâdişahân Keymûres'i ve dünyaya gelen sâhib-kıran pehlivanları ve şühedâyı beyân eder.

Dördüncü unvan : Süleyman nebînin mu'cizâtın ve hikâyâtın ve Yusuf nebînin Zeliha ile kıssasın ve İskender-i Zülkarneyn'nin sâhib-kıranlığın, padişahlığın beyân eder.

Beşinci unvan : Kâ'be-i mükerrreme şerrefehallahu ta'âlânun sebeb-i binâsın ve şerefiyyetin ve Kudüs-i mubârekenin icâdın ve evsâfın ve Şam-ı şerîfün şerîfligin beyân eder.

Altıncı unvan : Resûl-i ekrem sallallahu ta'âlâ aleyhi ve sellem hazretinin nübüvvetin ve mu'cizâtın ve mi'râc-ı şerîfin ve Çehâr Yâr-ı Güzinlerin evsâfın, ezvâc, ahbâb, eshâbların beyân eder.

1 *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1342, III, 96-97.

2 *Aynı eser*, göst. yer.

Yedinci unvan : Eşrât-i sa'âtde zuhûr olacak alâmetleri ve ihtitâm-ı zamanda sûr-ı İsrâfil ve cemî'-i mahlukâtun fenâsını beyân eder.

Sekizinci unvan : Rûz-i kıyametde cemî'-i mahlûkat haşr olup suâl, cevab oldugun ve cennet, cehenneme müstehak olanları beyân eder»³.

Münderecatından anlaşılacağı üzere eser, bir genel tarihtir.

Atsız'ın ifâdesine göre eserin tamamı 384 sayfa idi ve bu bölümlerden yalnız 208-259 uncu sayfaları kapsayan üçüncü bölüm «tarih» olup diğer bölümler dinden ve dine ta'alluk eden mes'elelerden bahsetmekte idi. Kitap eksikti : Dördüncü bölümün bir kısmı vardı. Beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci bölümler ise ortada yoktu. Eserin üçüncü bölümünün 235-259 uncu sayfalarını ihtivâ eden kısmı Türklere bahsediyordu. İşte Atsız'ın kopya ederek notlayıp neşrettiği kısım budur⁴.

Yine Atsız'a göre eserden ikinci olarak Orhan Şaik Gökyay, 1938'de basılan «*Dede Korkut*» adlı eserinde, kendisine verdiği notlara istinaden bahsetmiş ve «*Der Beyân-ı Evsâf-ı Bayandur Han*» başlıklı parçayı yayınlamıştır⁵.

Üçüncü olarak İsmail Hami Danişmend, kaynağını göstermeden bu eserden faydalandığı gibi⁶, yine Atsız'ın verdiği notlara dayanarak⁷, Osman'ın tarihinden «*Bayburdu Osman'ın Mir'ât-ı Cihân'ında...*» diye kısaca bahsetmiştir⁸.

Nihayet dördüncü olarak yine Atsız, bu eserden kendisinin bahsederek biraz daha fazla bilgi verdiğini ifade etmektedir⁹.

Atsız, ciddi bir şekilde tenkidden geçirdiği «*Tevârih-i Cedid-i Mir'ât-ı Cihân*»m müellifi Osman'ın nereli olduğu ve eserin ne zaman kaleme alındığı hususunda Bursalı Mehmed Tahir'in verdiği malûmata ve bilhassa eserdeki bâzı ip uçlarına istinaden isabetli

3 Aynı eser, göst. yer.

4 Bk. *Tevârih-i Cedid-i Mir'ât-ı Cihân*, düzenleyen Atsız, İstanbul 1961, s. 3-4.

5 *Dede Korkut*, s. XXXIII-XXXIV; Aynı eserin İstanbul 1973 baskısı, s. CXLVIII.

6 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1971, II, 7, 9, 33.

7 *Tevârih-i Cedid-i Mir'ât-ı Cihân*, s. 4.

8 Aynı eser, III, 200.

9 *Tevârih-i Cedid-i Mir'ât-ı Cihân*, göst. yer.

fikirler ileri sürmüşse de¹⁰, ortada kat'î deliller olmadığından, haklı olarak, kesin bir neticeye varamamıştır.

Gerçekten Bursalı Mehmed Tahir eserinde, mezkûr tarihin müellifi Osman için «*Bayburdludur*»¹¹ şeklinde kesin bir ifâde kullanmakla büyük bir isâbet kaydetmiştir. Herhâlde onu, Osman'ın Bayburtlu olduğunu söylemeye sevkeden sebep, eserin tarih bölümünün sonundaki «*Yahya Çelebi, Celâl Çelebi'nin şiirin Bayburd'da Ahmed Çelebi'ye gönderüp cevap istedi*» ve «*Bayburd'da merhum Yusuf Çelebi ki, ulemadan idi, ânun şiir-i cenfezâlarındandır, kitabıma derc etdim*»¹² şeklindeki kayıtlar olmalıdır. Gerçekten de, Mir'ât-ı Cihân yazarının Bayburtlu olduğu, Arşivlerde Bayburt'la ilgili *Tapu-Tahrir* defterleri üzerinde yaptığımız araştırmalar sırasında rastladığımız bir kayıttan anlaşılmaktadır.

Nitekim Ankara Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi'nde 537 numara ile kayıtlı hicrî 988 (m. 1580) tarihli Erzurum-Bayburd evkaf defterindeki bir kayıta, Yavuz Sultan Selim'in hizmetine girerek Çaldıran ve Mısır seferlerine iştirâk etmiş bulunan ve kendisine Bayburt ve Erzincan'da büyük dirlikler verilmiş olan Akkoyunlu Beylerinden Ferruhşad Bey'in¹³ torunu zaîm Osman'dan bahsedilmektedir¹⁴. Defterin tanzim edildiği tarihte, yani 988 de, zaîm Osman, Erzurum sancağının Bayburt kazasına tâbi Pülür köyünde dedesinin imâreti evkafında mütevellilik vazifesi görmekte idi¹⁵. Zaîm Osman, Ferruhşad Bey'in üç oğlundan biri olan Mehmed Bey'in oğludur¹⁶. Bahis konusu defterdeki bu kaydı önemi-ne binaen makalenin sonuna ek olarak kaydettik.

Bu kayıta zikredilen zaîm Osman, söz konusu eserin müellifi olan Osman'dır. Bunun böyle olduğu eserdeki başka delillerden de anlaşılmaktadır. Meselâ Osman, eserinde, dedesi olduğunu tesbit ettiğimiz Ferruhşad Bey'den bir tarihçinin anlatışını taşan bir şekilde

10 Bk. *Tevârih-i Cedid-i Mir'ât-ı Cihân*, s. 5.

11 Aynı eser, göst. yer.

12 *Tevârih-i Cedid-i Mir'ât-ı Cihân*, s. 58, 62.

13 Ferruhşad Bey, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'in amcası torunu olarak görünen Korkmaz Bey'in oğludur (Krş. Mükrimin Halil Yınanç, Akkoyunlular mad. *İA* bk. secere).

14 Aynı defter, vr. 17/a.

15 Aynı defter, göst. yer.

16 Aynı defter, vr. 11/b.

bahsetmekte ve ona ait bazı orijinal bilgiler vermektedir. Dedesinin 1514 Çaldıran seferi esnasında Bayburt'un Büyük Hayık (Yukarı Hayık / bugünkü Kalecik) köyü yakınındaki Zelhe¹⁷ deresi önünde kızılbaşlara karşı giriştiği mücadeleler hakkında verdiği malumat¹⁸ buna bir delil teşkil eder. Osman, Zelhe deresi önünde cereyan eden bu mücadelede, Ferruhsad Bey'in Bayram Bey adındaki kethüdasının onbeş kişi ile birlikte şehit düştüğünü kaydederek bunların elan mezkûr yerde medfun bulduklarını zikreder¹⁹. Gerçekten de bugün aynı yerde ufak bir kabristanın izlerine rastlamak mümkündür.

Başka bir delil : Osman, Ferruhsad Bey'in bir defa Yavuz Sultan Selim zamanında, bir defa de Kanunî devrinde hacca gidip, bu son gidişinde Medine'de vefat ettiğinden bahsediyor ki²⁰, bu hususa 938 (m. 1531) de Bayburt'ta Ferruhsad Bey adına tanzim edilen vakfiyede de işaret edilmektedir²¹.

Bundan başka Osman'ın yine Akkoyunlu Beylerinden bazılarına dair verdiği isimler, İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde bulunan Erzurum, Erzincan, Bayburt, Kelkit ve Kemah'a ait Tapu-Tahrir defterlerindeki kayıtlara tamamen uymaktadır. Meselâ onun Akkoyunlu Beyleri ve bunların oğulları olarak zikrettiği Mansur Bey, Hüseyin Bey, Hasan Ali Bey, Veled Bey, Ebulkasım Bey gibi isimlere²² mevcut kaynaklardan yalnız Tapu-Tahrir defterlerinde tesadüf edilmektedir²³. Bu, onun, Bayburt havalisini ve o civarda yaşayan Akkoyunlu ailesini gayet iyi bilen birisi olduğunu göstermek bakımından dikkate şayandır.

Yukarıda birer birer açıkladığımız bütün bu yeni bilgilerin ışığı altında «Tevârih-i Cedid-i Mir'ât-ı Cihân» adlı eserin müellifinin Ferruhsad Bey'in torunu zaim Osman olduğu sarahat kazanmıştır.

Öte yandan zaim Osman'ın 988/1580 senesinde hayatta olduğu kesinlikle bilindiğine göre, eserini III. Murad zamanında yazdığı artık bir gerçek olarak kabul edilebilir. Bununla beraber Ferruhsad

Bey-zâde zaim Osman'ın hayatının geri kalan kısmı, hiç olmazsa vefat tarihi hakkında bir şey söyleyecek durumda olmadığımızı da ifade etmek isteriz.

EK :

«Sâbıkâ Mirza Bey tahrir ettiği defterde Bayburd kadılığına tâbi karye-i Pulur ma'a boyahâne ve dahilinde olan mezra'a-i Gökşorba ve karye-i Meyâdun ve karye-i Hasanviranı ve mezra'a-i Mahmud-ağlı ve karye-i Ahurcuk ve karye-i Zivecik ve karye-i Yenice ve mezra'a-i Kozluk ve karye-i Hindi ve mezbur karye tâbiinde mezra'a-i Nohud (?) ve mezra'a-i Vank ve mezra'a-i Akpınar ve karye-i Hayık-ı Ulya ve karye-i Ürüşdi (Rüşdi) ve karye-i Tümne-i Eramine ve karye-i Zargidi ve mezbur karyenin dahilinde mezra'a-i Viran Zargidi ve mezra'a-i Câmus ve karye-i Tümne-i İslâmiye ve karye-i Vartan ve Erzincan'a tâbi karye-i Örik ve dahilinde mezra'a-i Şeyheker ve karye-i İraduk (Raduh) ve karye-i Ebke nefsi-i Erzincan'da zemîn-i Mehemmed Beg ve Kelkid nâhiyesinde karye-i İlac ve dahilinde olan mezra'a-i Abdaldamı nâm-ı diğer Erik ve nefsi-i Bayburd'da iki hamam ve ba'zı arazi mülk-i Ferruhsad Bey kayd olmuş olup hâliya müşârünileyhin oğlu oğlu za'im Osman südde-i sa'âdetime gelüp cediti Ferruhsad Beg imâreti evkafına mütevellî olup Bayburd ve Erzincan kazalarında vaki olan Tümnecek ve Vartan nâm karyeler kadimden mülk-nâme-i hümayun ile temlik olunmuş mukarrer vakf olmayup sonradan bir tarikle kayd olunduğu zâhir olmağın havâss-ı hümayunuma ilhak olunup zikr olunan iki kıt'a karye'den mâ'adâ mülknâmesinde mastûr olan kura ve mazâri' defter-i atik ve vakfnâme mucibince kemâkân mukarrer vakf olup defter-i cediti hâkaniye vakf kayd olunmak bâbında emri-i hümayunum taleb itmeğın zikr olunan Tümnecek ve Vartan nâm karyelerden mâ'adâ mülknâmesinde mastûr olan kura ve mezâri'i mülknâme mucibince defter-i cediti hâkaniye vakf kayd edesüz deyu vârid olan hükm-i hümayun muktezasınca zikr olunan kura hâss-ı padişahî için ifraz olunup mâ'adâ karyeler ve dahil-i kurada vaki olan yava ve kaçgun ve beytül-mâl ve mâl-ı gâib ve mâl-ı mefkûd ve resm-i cerâim ve

17 Bugün buraya o bölge halkı arasında «Zehle» denilmektedir.

18 Aynı eser, s. 16-17.

19 Aynı eser, s. 17.

20 Aynı eser, s. 18.

21 Bu vakfiye yakında tarafımızdan neşredilecektir.

22 Bk. Aynı eser, s. 16.

23 Meselâ bk. Tapu Defteri 60, s. 124; Tapu D. 183, s. 20; Tapu D. 966, s. 37; Tapu D. 168, s. 185; Tapu D. 154, s. 322.

cinâyâtı ve bâdihavası ve tayyâratı ve rûsûm-ı ağnam ve baki müteveccihat-ı mahsulâtı bilcümle kâffe-i hukuk-ı şer'iyye ve rûsûm-ı örfiyyesi serbest mukarrer mefrûzu'l-kalem ve maktû'u'l-kadem vakf-ı imâret-i câmi-i Ferruhşad Beg kayd olundu tahrîren fî gurre-i şehri ramazani'l-mubârek sene 988»²⁴.

24 Kuyûd-ı Kadîme, *Tapu D.* 537, vr. 17/a.